

XITOIY TILIDA TAQLID SO‘ZLARNING MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI

Tashmuxeimedova Dildora Aziz qizi

Oriental universiteti o‘qituvchisi

[Azimova Dildora 98@mail.ru](mailto:Azimova_Dildora_98@mail.ru)

ANNOTATSIYA

Maqolada xitoy tilida taqlid so‘zlarning xitoy olimlari tomonidan tadqiq qilinishi, taqlidlarning xitoy tili grammatikasida ularning tutgan o‘rni tahlil qilingan holda ularning qaysi turkumga xosligi borasida so‘z yuritiladi. Taqlid so‘zlarni tasniflashda so‘z turkumlarining ahamiyati va ularning turkumlanishi bilan bir qatorda muallif xitoy tilshunos olimlari Ding Shengshu, Ma Djen, Vang Li kabi bir necha tilshunos olimlar guruhi qarashlari va ular o‘rtasidagi farqlarni yoritib beradi.

Kalit so‘zlar: morfologiya, taqlid so‘zlar, undov so‘zlar, so‘z yasalishi, ot, sifat, son, fe‘l.

ABSTRACT

The article discusses the research of onomatopoeic words in Chinese language written by Chinese scientists, the role of onomatopoeic words in the grammar of the Chinese language and what category they belong to. In addition to the importance of word groups and their categorization in the classification of the onomatopoeic words, the author highlights the views of several groups of linguists such as Chinese linguists Ding Shengshu, Ma Zhen, and Wang Li and the differences between them.

Key words: morphology, onomatopoeic words, interjection, derivation, noun, adjective, quantitative words, verb.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются исследования звукоподражательных слов в китайском языке китайскими учеными, роль звукоподражательных слов в грамматике китайского языка и к какой категории они относятся. Помимо важности групп слов и их категоризации в классификации звукоподражательных слов, автор выделяет взгляды нескольких групп лингвистов, таких как китайские лингвисты Динь Шэншунь, Ма Чжэнь и Вань Ли, и различия между ними.

Ключевые слова: морфология, звукоподражательные слова, междометие, деривация, существительные, прилагательные, числительные, глагол.

KIRISH

Xitoy olimlari so‘zlarni doimo ularning funksiyalariga asosan tasniflash tarafdori bo‘lishgan. Xitoy tili nazariy grammatikasini ishlab chiqish uchun, avvalo,

morfologiyani tadqiq etish, undan keyin sintaksisga murojaat qilish kerak degan fikrni olg'a surib, so'z turkumlari guruhlarida haqida turli vaqtlarda turlicha fikrlarni berganlar.

Xitoy tilida taqlid so'zlar tadqiqi chuqurlashishi bilan olimlarning qarashlari o'rtasida turli farqlar yuzaga kela boshladi. So'z sifatida tilda mavjud taqlidlar o'zini grammatik jihatdan qaysi doirada namoyish etishi haqida avvaliga katta bahslar olib borilmagan bo'lsa-da, taqlidlar grammatika va lingvistik tadqiqotlar doirasida o'rganilgan va lug'atlar tarkibiga kiritilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tahlil jarayonida xitoy tilshunosligiga taqlidlar hamda ularning morfologik xususiyatlari tadqiqiga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar va maqolalar asosiy manba sifatida tanlandi. Mazkur adabiyotlarni tahlil qilishda qiyosiy-tipologik, tavsiflash va tasniflash metodlaridan foydalanildi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Taqlid so'zlar XIX asr oxirigacha tadqiqot obyekti sifatida xitoy tilshunoslari tomonidan unchalik e'tiborga olinmagan. 1898 yilda xitoy tilshunosi Ma Dziandjong "Mashi Ventong" asarida birinchi marta taqlid so'zlarni eslatib o'tgan. Ma taqlid so'zlarni "piktogrammalar va tovushlar uchun ishlatiladigan belgilar" deb atagan¹. Lekin Ma Dziandjong ularni ravish deb hisoblagan.

Xitoy Xalq Respublikasi tashkil topgandan keyin tilshunoslik sohasida olib borilayotgan tadqiqotlar yanada jadallashdi. Bu davrda eng qizg'in bahsga sabab bo'lgan mavzulardan biri xitoy tilida so'z turkumlari muammosi edi Gao Mingkai (高名凯) ning 1952 yil 中国语文 jurnalida e'lon qilingan maqolasi va unda muallifning "xitoy tilida so'zlar turkumlarga bo'linmaydi" degan xulosasi, ayniqsa bu mavzudagi munozaralarning qizishiga sabab bo'ldi. So'z turkumlari mavzusi tilning Grammatik qurilishi va morfologiya masalalari bilan uzviy bog'liqligi sabab bu davrda til bo'yicha yaratilgan asarlarning deyarli barchasida so'z turkumlari masalasiga u yoki bu darajada to'xtalib o'tilar edi².

Professor Gao Mingkaining so'z turkumlari borasidagi qarashlarining tarafdorlari nihoyatda kam edi. Aksariyat tilshunoslar xitoy tilida so'zlar turkumlarga ajratiladi degan qarashda bo'lib, o'z ilmiy izlanishlari davomida fikrlarini dalillab borganlar.

¹ 马建忠 马氏文通-北京:商务印书馆, 1987. - 231页

² Абакумов. Проблема частей речи в китайском языке в работах лингвистов Китая//Вопросы языкознания. - Москва: Наука, 2018. - С.105-115.

Hozirgacha taqlid soʻzlar xitoy grammatikasida 100 yillik tadqiqiy bosqichni, olimlarning koʻzi ilgʻamagan davrlardan to hozirgi, yaʼni taqlidlarning tasnifi, ularning sintaktik xususiyatlari yoritiladigan davrgacha yoʻlni, bosib oʻtdi. Taqlid soʻzlar xitoy tilshunosligida XIX asr oxiridan 1940-yillargacha boʻlgan grammatik yozuvlarda kamdan-kam tilga olinadi va muammosi eʼtibordan chetda qolgandek koʻrinadi. Shu sababli ham hozirgacha aniq xulosalar berilmagan va xitoy tilshunoslari soʻz turkumlari va ularning tavsifi borasida qaysi nazariyaga amal qilishlari yuzasidan turli guruhlarga boʻlinib qolgan.

1950 – 1970-yillar oraligʻida xitoy olimlari umumiy tilshunoslik nazariyalarini yaratishga kirishdi va soʻz turkumlari haqida oʻz fikrlarini olgʻa sura boshladi. Bu davrda taqlid soʻzlarni xitoy grammatikasiga kiritishda olimlar ikki masalaga duch keldilar:

Xitoy tilida taqlid soʻzlar mustaqil soʻz turkumimi yoki yordamchi soʻz turkumiga mansubmi?

Taqlid soʻzlarning tovushlarni ifodalashi va savolga javob boʻla olmasligi nuqtai nazaridan tilshunoslar ularni yordamchilarga oid deb hisoblasalar, gapda sintaktik aloqaga kirisha olishi, alohida holatda ham maʼno anglatishi jihatidan mustaqil soʻz turkumiga oʻxshaydi. Bir necha zabardast olimlar morfologiyaga oid asarlarida oʻzlarining qarashlarini har jihatdan qoʻllab quvvatlashga harakat qilganlar. Biroq, bu davrda olimlar oʻrtasida konsensusga kelinmagani natijasida yagona qarash shakllanmagan.

Keyingi masala taqlidlarning semantikasi va klassifikatsiyasiga oid edi. Bu davrda taqlidlarni undovlarning bir qismi sifatida tadqiq qila boshlashdi. Jumladan, Suy Yushu oʻzining “Hozirgi zamon xitoy tili” asarida taqlidlarni undovlar sifatida eʼtirof etgan³. Biroq ularning undovlardan farqi borligi boshqa bir guruh olimlari tomonidan eʼtirozga sabab boʻldi va taqlidlarning oʻzi alohida morfologik turkum ekanligi va ularni semantik klassifikatsiyalash masalasini koʻrib chiqish kerakligini ilgari surishdi. Pekin universitetining “Hozirgi zamon xitoy tili” grammatikaga oid tadqiqiy asarida taqlidlarni nutqning alohida qismi sifatida tan olib, ularni individual tarzda tadqiq qilishgan⁴.

Bu yillar oraligʻida olib borilgan kichik ilmiy tadqiqot ishlarida ham taqlidlar aks eta boshladi. 1951-yil Lyuy Shusyang va Dju Desi hammuallifdagi “Grammatika va stilistika tadqiqoti”⁵ asarini eʼlon qildi. Ular xitoy tili soʻz turkumlarini umumiy 8 guruhga boʻlib, taqlid soʻzlarni tabiatdagi mavjud hodisalar tovushining yozuvdagi aksi sifatida taʼriflab, “象声词” nomi bilan alohida turkum sifatida eʼtirof etadi va oʻz

³ 胡裕树 现代汉语 上海: 上海教育出版社 1962. – 48页

⁴ 北京大学中国语言文学系汉语教研室 现代汉语 – 北京: 北京商务馆出版社 1962. – 25页

⁵ 吕叔相 朱德熙 语法修辞讲话 – 北京: 中国青年出版社 1979. – 159页

ichida 3 turga bo'ladi: 叹词 (undov so'zlar), 问答题, (savol-javob so'zlar) va 狭义的拟声词 (tor ma'noli so'zlar taqlidi). Olimlarning bu qarashlari xitoy grammatikasida taqlidlarning bir pog'ona yuqori tadqiqi uchun zamin yaratib berdi. Olimlar taqlidlarni ham alohida turkum sifatida e'tirof eta boshladi.

1962-yil chop etilgan xitoy tili grammatikasiga bag'ishlangan 《现代汉语》⁶ ilmiy ishida so'zlar 12 turkumga ajratilib, taqlidlar nominativ ma'no kasb etmasligi, alohida so'roqqa javob bo'lolmasligini asos sifatida keltirilib, yordamchi so'zlar doirasiga kiritilgan. Biroq, umumiy grammatikaga emas, balki taqlidlarga bag'ishlangan tadqiqot ishlarida ularni mustaqil so'zlar qatoriga kiritishgan. Jumladan, 1956-yilda Lyao Huadzin taqlid so'zlar grammatik funksiyani bajarmasligi, ular ham yakka holda ma'no kasb etishini dalillagan va taqlidlar mustaqil so'zdir⁷, degan xulosaga kelgan. "Taqlid so'zlar tadqiqi" (《象声词简论》) asarida olim mavzuga boshqacha yondoshadi. U mustaqil so'zlar ta'rifini berib, taqlidlarning mustaqil so'zlarga xos bo'lgan va bo'lmagan xususiyatlarini tushuntirib beradi. Tilshunos sifatida taqlidlarni mustaqil so'zlarning maxsus guruhi (实词中的特殊一类) deb ataydi⁸.

Tovushlarning tildagi aksini bildiruvchi so'zlarni Chen Chengdze ("Milliy grammatika loyihasi")⁹, Li Dzinsi ("Xitoy grammatikasining yangi yozuvi")¹⁰ kabi olimlar ravish so'z turkumi doirasiga kiritadi. Lyuy Shusyang o'zining "Xitoy grammatikasining konturi"¹¹ asarida taqlid so'zlarni sifat deb biladi. Shu tariqa XX asrning 50-yillariga qadar bo'lgan ilmiy izlanishlarda taqlidlar so'z sifatida biror so'z turkumi doirasidagina o'zini namoyon qilgan. XXR tashkil topgandan so'ng, har bir sohadagi rivojlanishlar fonida xitoy tili grammatikasi ham bir qator ilmiy tadqiqotlar va yangi xulosalar bilan boyidi.

1980-yildan boshlab xitoy tili nazariy grammatikasida taqlidlarni tizimli o'rganish ishlari boshlandi. Bu borada Geng Erling xitoy tilida taqlid so'zlar borasidagi birinchi monografiya hisoblangan "Xitoy tilida taqlid so'zlar" asarini nashr etdi. Geng Erling taqlid so'zlar toifalari muammosini o'z ichiga olgan Xitoy taqlidlarining tizimli va har tomonlama tavsifini berdi. Taqlidlar va boshqa gap bo'laklarini tavsiflash orqali o'z nuqtai nazarini ko'rsatgan. "Xitoy tilida taqlid so'zlar" taqlidlarning tuzilishi, so'z yasaliş funksiyasi, sintaktik vazifasi va ritorik funksiyasini tahlil qilish bilan birga Pekin shevasini o'rganadi va Pekin shevasidagi

⁶ 北京大学中国语言文学系汉语教研室, 现代汉语 – 北京: 商务印书馆出版社, 1962. – 25页

⁷ 廖化津, 说拟声词 – 北京: 中国语文, 1956. – 17页

⁸ 林文金, 象声词简论 – 上海: 上海师范学院学报, 1979. – 23页

⁹ 陈承泽, 国文法草创 – 长沙: 商务印书馆, 1982. – 86页

¹⁰ 黎锦熙, 新著国语文法 – 长沙: 湖南教育出版社, 2007. – 108页

¹¹ 吕叔湘, 中国文法要略 – 北京: 商务印书馆, 1982. – 224页

taqlidlarning fonetik xususiyatlarini aniqlaydi. Bu monografiya Xitoydagi keyingi ilmiy izlanishlar yaxshi debocha vazifasini o'tadi.

XX asr 80-yillaridan to shu kungacha Xitoyda taqlid so'zlarning tadqiqi ancha jadal olib borildi. Olimlar taqlidlarni turli xususiyatlariga ko'ra alohida o'rganishni boshlab, zalvorli natijalarga erishishdi. Jumladan,

Taqlidlarning grammatik funksiyasi tadqiqi. Djao Dzinming taqlidlarning grammatik o'ziga xosliklarini tahlil qildi. U Zang Maosunning "Yuan sulolasining tanlangan qo'shiqlari" kitobidagi barcha taqlidlarni yig'ib chiqdi va ularga xos xususiyatlarni aniqlashga harakat qildi. U taqlidlarning gapdagi vazifasi modifikator (修饰语) bo'lib, asosan hol bo'lib keladi, degan xulosalarni beradi¹². Shao Dzinming ham taqlid so'zlarning grammatik funksiyalarini chuqur tahlil qilgan olimlardan hisoblanib, u o'z tadqiqot ishida asosiy e'tiborini xitoy tilidagi taqlidlar "的" so'zi bilan birikib kelish yoki kelmasligi muammosiga qaratadi¹³.

Taqlid so'zlarning fonetik tuzilishi bo'yicha tadqiqotlar. Ma Tsingdju o'zning "Xitoy tilida taqlid so'zlar tadqiqi" asarida "O'zgargan qofiya takrorlanishga muvofiq morfemalarning takrorlanishi, o'zgargan tovush takrori asosidagi bo'g'inlarning takrorlanishi kabi taqlid so'zlar takrorining oddiy qonuniyatini ilgari surdi. 2012 yilda Chu Taisong "Xitoy mandarin tili taqlid so'zlarining fonologik qonuniyatlari va istisnolari" asarida ikki bo'g'inli taqlidlarning fonetik xususiyatlari bo'yicha keng qamrovli tadqiqot olib borib, bir qancha xulosalarga keldi. Jumladan, taqlid so'zlar, asosan, bir va ikki bo'g'indan tashkil topadi; ikki bo'g'inli taqlidlarga AB shakl AA shaklga nisbatan koproq qo'llaniladi; taqlidlarning ko'pchiligi birinchi ohangda talaffuz qilinadi¹⁴.

Taqlid so'zlarning stilistik xususiyatlari bo'yicha tadqiqotlar. Taqlidlarni o'rganishdan tashqari, Geng Erling (耿二岭) ularning stilistik xususiyatlarini ochib bergan 《拟声词的修辞职能》 (1988) nomli maqolasini e'lon qildi. O'sha davrda Fudan universitetining haftaning nashrlarida ham taqlid so'zlarning stilistikasi borasidagi maqolalar chop etib turildi. Tadqiqotlarda taqlidlar stilistik vosita sifatida baholanadi va mualliflar taqlid so'zning metafora, mubolag'a va so'z o'yini kabi stilistik funksiyalarini batafsil tasvirlab beradilar.

Xitoy davlatida taqlid so'zlar boshqa so'z turkumlari yoki grammatik birliklarga nisbatan biroz kechroq tadqiq qilinishni boshlagan bo'lsa ham 1 asrlik tadrijiy jarayonni bosib o'tdi. Olimlar taqlidlarning xususiyatini ochib berishar ekan, endi ular oldidagi eng birinchi muammo – bu xitoy tilida uning xususiyatlarini ochib

¹² 赵金铭 元人杂剧中的象声词 – 北京: 中国语文, 1981. – 34页

¹³ 邵晓敏 拟声词初探 – 北京: 语言教学与研究, 1981. – 57页

¹⁴ 储泰松 普通话拟声词的语音规律及其例外 – 安徽: 安徽师范大学学报, 2012. – 107页

beruvchi atama topish bo‘lib qoldi. Turli tilshunos olimlar taqlidlarni ifodalovchi so‘zlarga turlicha nom berganlar. Xususan, Ma Djen (马真) o‘zining grammatikaga oid asarida turli ovozlarga taqlid qilgan so‘zlarni “拟声词” yoki “象声词” deb atalishini ta’kidlasa-da¹⁵, o‘zi “象声词” nomini ma’qul bilib, keyingi o‘rinlarda taqlidlarni shunday ataydi. Yana bir xitoy olimi Ding Shengshu (丁声树) taqlid so‘zlarga alohida to‘xtalib, ularning ta’rifini bermagan. Biroq, taqlid so‘zlarni xitoy tili morfologiyasidagi eng so‘nggi, 10-so‘z turkumi sifatida “象声词” nomi bilan e’tirof etgan¹⁶. Xitoy tili nazariy grammatikasini umumiy tarzda yoritgan zabardast olimlardan biri Dju Desi (朱德熙) ham zamondoshi singari taqlidlarga alohida ta’rif bermagan bo‘lsa ham, ularni “拟声词” sifatida alohida so‘z turkumlari doirasida sanab o‘tadi¹⁷.

Boshqa bir olim Sing Fuyi “Xitoy tili grammatikasi” (邢福义, 1996) asarida so‘z turkumlari tasnifi va terminlarida biroz o‘zgacha yondoshuvni kuzatish mumkin. Muallif oldingi grammatikalardan farqli ravishda so‘zlarni mustaqil so‘zlar (实词) va yordamchi so‘zlar (虚词) ga emas, balki bo‘lak so‘zlar (成分词) va bo‘lak bo‘lmagan so‘zlar (非成分词) ga ajratadi, ya’ni gapda mustaqil gap bo‘lagi bo‘lib kelishi mumkin bo‘lgan va bunday vazifada kelolmaydigan so‘zlar. Bunday ta’rif va guruhlanishdan anglash mumkinki, tilshunos so‘zlarning sintaktik xususiyatlarini turkumlashda eng asosiy mezon sifatida olgan.

Birinchi turga:

Ot (名词)

Fe‘l (动词)

Sifat (形容词)

Ravish (副词) ni kiritadi

Ikkinchi turga esa:

Old ko‘makchi (介词)

Bog‘lovchi (连词)

Ko‘makchi so‘zlar (助词) kabi so‘zlarni kiritadi.

Olim gapda ma’lum vazifaga xoslangan so‘zlarni turkumlaydi, lekin bunday vazifaga xoslanmagan, biroq yakka holda ham ma’no kasb etuvchi so‘zlarni har ikki guruhga ham kiritmaydi. U uchinchi, ya’ni maxsus bo‘lak (特殊成分) so‘zlar turkumini hosil qilib, unga

¹⁵ 马真 简明实用汉语语法教程 – 2版 – 北京: 北京大学出版社, 2015. – 28页

¹⁶ 丁声树 现代汉语语法讲话 – 北京: 商务印书馆, 1999. – 6页

¹⁷ 朱德熙 朱德熙文集 – 北京: 商务印书馆, 1999. – 50页

Olmosh (代词)

Son (数词)

O'lchov so'zlari (量词)

Undov so'zlar (叹词)

Taqlid so'zlar (象声词)ni kiritadi.

Bunday turkumlashda ham taqlidlar alohida maxsus guruh tarkibida qolyapti. Buning eng asosiy sababi taqlid so'zlar yakka holda ma'no kasb etishi bilan mustaqil so'zlarga, gapda so'roqqa javob bo'lmay, gap bo'lagi vazifasida kelolmasligi va gapdan doimo vergul bilan ajratilishi bilan yordamchi so'zlarga xos.

XULOSA

Yuqoridagilardan shunday xulosa qilish mumkinki, xitoy tilida taqlidlar morfologyaning o'rganish obyekti bo'lib, alohida so'z sifatida e'tirof etiladi. Turkumga mansublik borasida taqlidlarni mustaqil so'zlarga ham, yordamchi so'zlarga ham kiritib bo'lmaydi, agar ikki guruhdan biriga mansub deb hisoblasak, ularning shu guruh xususiyatlarini inkor etuvchi ta'riflari turkumlanishni o'z-o'zidan bekor qiladi. Shuning uchun ham taqlid so'zlarni alohida so'z turkumi doirasida qoldirgan ma'qul deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Karimov A. Xitoy tilidagi hisob so'zlar (leksik-semantik, structural va funksional tahlil). Monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2003. – bet 120.
2. Mustafayeva S. Xitoy tili tilshunoslik terminlari tizimining shakllanishi va taraqqiyoti. – Toshkent: Sharq, 2016. – bet 196.
3. 马建忠. 马氏文通. – 北京：商务印书馆，1987. –231 页.
4. 朱德熙. 朱德熙文集. – 北京：商务印书馆，1999. – 397 页.
5. 王力. 中国现代语法. – 北京：商务印书馆，2011. – 427 页.
6. 丁声树，吕叔湘，李荣，孙德宣，管燮初，傅婧，黄盛璋，陈治文. 现代汉语语法讲. – 北京：商务印书馆文库，1999. – 243 页.
7. 赵金铭. 元人杂剧中的象声词. 中国语文，1981. – 210 页.
8. 马真. 简明实用汉语语法教程 – 2 版. – 北京：北京大学出版社，2015. – 345 页.